

POLGÁR SZABOLCS

Kereskedelmi kapcsolatok Kelet-Európa és India között a középkorban

(9–15. SZÁZAD)

KELET-EURÓPA A KÖZÉPKORBAN olyan távoli területekkel is kapcsolatban volt, mint India. A következőkben ennek néhány konkrét (közvetlen vagy közvetett) bizonyítékát mutatom be, amelyek segítségével jellemezni lehet ezeket a kapcsolatokat.

A középkor korai periódusában, az iszlám előtti időszakban a Kelet-Európa és India közötti kereskedelmi kapcsolatokról keveset tudunk. Ezekben a kapcsolatokban elsősorban a Szászánida és a Bizánci Birodalom játszott szerepet, tehát a Kelet-Európába jutó áruk a két nagy birodalom közvetítésével jutottak északra. Így kerültek többek között Kelet-Európába különféle fűszerek, drágakövek, kauri. A Római (Bizánci) Birodalomba például a 4–6. században Indiából érkeztek az olyan fűszerek, mint a bors és a sáfrány, vagy az olyan drágakövek, mint például a gyémánt, zafir, jácintkő, vagy a Perzsából való igazgyöngy (PIGULEWSKAJA 1969, 78; IRMISCHER 1984, 67; LITAVRIN–NOVOSELCHEV 1991, 289).

Az iszlám terjeszkedése a 8. században elérte az Indiai szubkontinenssel szomszédos nyugati és északi területeket: az Industól nyugatra eső területet és Közép-Ázsiát, északon pedig a Kaszpi-tengert és a Kaukázust. A Kelet és Nyugat közötti kapcsolatokat biztosító Selyemút három fő útvonala közül kettő az iszlám világ uralma alá került, csak a harmadik, a Kelet-Európán át vezető északi útvonal maradt ki ebből (HAUSSIG 1988, 31). Kelet-Európában a 9. de még a 10. század nagy része is a *Pax Chazarica* kora. Az iszlámmal való háború helyébe a béke és az egymás iránti érdeklődés lépett. Az iszlám országokból kereskedők kezdtek utazni Kelet-Európába. A muszlimok mellett más kereskedők is megfordultak Kazáriában. Közéjük tartoztak azok a zsidó kereskedők, akiket *ráhdánitáknak* (vagy *rádánitáknak*) neveztek. Az ő tevékenységük a Kelet-Európa és India közötti kapcsolatok szempontjából is említést érdemel. A 9. században ezek a kereskedők Nyugat-Európától Kínáig beutazták a világot. Útvonalaiokról két muszlim tudós, Ibn Hurdābih (BGA VI, 152–155; KMOŠKÓ 1997, 121–122) és al-Hamađānī (LEWICKI 1969, 26, 28; KMOŠKÓ 1997, 140) adtak leírást. Ebből kiderül, hogy a ráhdániták jártak Indiában és a vele szomszédos vidékeken is. Név szerint két terület, *Hind* és *Szind* neve szerepel a szövegben. Ibn Hurdābih felsorol néhány keleti árut, amelyek szerinte Kínából származtak: mósusz, aloé, kámfor, fahéj

és egyéb dolgok. Indiai árut nem említ név szerint, de biztosan voltak ilyenek is. A fahéjat például Indiában is be lehetett szerezni, az ókori Rómába is szállítottak innen fahéjat (BOULNOIS 1972, 42). Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy ezeknek a kereskedőknek egy másik útvonala *Kazárián* keresztül vezetett. A ráhdániták utazásaik során tehát kapcsolatba kerültek Kelet-Európával és Indiával is, ami azt is jelenti, hogy Kelet-Európa (Kazária) bekapcsolódott az iszlám világ kereskedelmébe, és így közvetetten vagy közvetlenül is kapcsolatba került Indiával. De természetesen nem csak a ráhdániták jelentettek összekötő kapcsot a két terület között. Kelet-Európa a 10. századtól kezdve egyre erőteljesebb kapcsolatba került Közép-Ázsiával, elsősorban Hvárezmmel és a Számánida Emirátussal. Ebben a kapcsolatban nemcsak a kazárok játszottak fontos szerepet, hanem a kazár fennhatóság alól kiszabadult és az iszlám felé forduló volgai bulgárok is. Közép-Ázsián keresztül India is 'közelebb' került Kelet-Európához, és a kapcsolatoknak kedvezett, hogy a 10. század végén, 11. század elején az iszlám terjeszkedése fokozottabb mértékben fordult India felé. Maḥmūd Ġaznī (999–1030) fővárosa a Kábul folyó mellett volt, a mai Afganisztán délkeleti részén, de élete végén már birodalmához tartozott az Indus-folyó felső szakaszának vidéke, ezzel megvetette a későbbi nagy indiai iszlám birodalom alapjait. A Kalifátus, Kelet-Európa és India kapcsolatainak alakulása a kereskedelmi kapcsolatokban is éreztette hatását. Ennek egyik jele, hogy a 10. században már Kelet-Európából Indiába exportált árukról is tudunk.

Ami a konkrét bizonyítékokat illeti, fennmaradt néhány közvetlen és közvetett híradás az indiai, vagy India környéki árukról, amelyek Kelet-Európába is eljutottak. A bizánciaktól a 10. században is vittek borsot a Fekete-tenger északi partvidékére. Bíborbanszületett Konstantín említi a besenyőknek adott borsot (MORAVCSIK 1950 [vö. 2003], 52: πέπερι). A magyar *bors* szó török eredetű és a honfoglalás előtt került a magyarba, ami azt jelenti, hogy a magyarok ezt a fűszert török nyelvű nép közvetítésével ismerték meg (LIGETI 1986, 302–303). A borsot szállító kereskedők Közép-Ázsia és Kazária felől érkezhettek a magyarokhoz, de a Bizánci Birodalomból is hozzá tudtak jutni borshoz és más fűszerekhez. A későbbi időszakból (11–13. század) is tudunk arról, hogy Kijevből borsot, sáfrányt, gyömbért, szegfűszeget, édesgyökeret, olívaolajat, babérlevelet és mogyorót is szállítottak Regensburgba (SCHEIBER 1969, 101). Feltételezhető, hogy ezeknek a fűszereknek egy része Közép-Ázsiából, vagy éppen Indiából került messze északra.

A drágakövek és az igazgyöngy behozatala sem szűnt meg, egyes fajták Indiából érkeztek, Perzsián és Közép-Ázsián keresztül, amit az is bizonyít, hogy a kunok nyelvében, de részben az oroszban is, a drágakövek elnevezései arab, perzsa eredetűek (például RYBAKOV 1948, 330).¹

¹ A kun nyelvre vonatkozóan: *Codex Cumanicus* (CC, 108–109): például per. *yacut*, kun *yacut*, 'rubin'; per. *yacput cabut*, kun *chabut yapcut*, 'zafir'; per. *smurut*, kun *smurut*, 'smaragd'; per. *yalmas*, kun *yalmas*, 'gyémánt'; per. *peroxa*, kun *peroxa*, 'türkiz'; per. *laal*, kun *laal*, 'drágakő'; per. *bolor*, kun *bolor*, 'kristály'. Néhány drágakő neve az orosz nyelvben szintén valamilyen keleti nyelv (török, perzsa, arab) közvetítő szerepére utal: például изумруд, 'drágakő' (FASMER II, 123–124); яшма, 'jáspis' (FASMER IV, 572); бирюза, 'türkiz' (FASMER I, 167–168);

Általában szintén Indiával, vagy a szomszédos területekkel (Indiai-óceán) hozzák kapcsolatba a Kelet-Európában talált kauricsiga leleteket (például NOONAN 1997, 282). Ebben az esetben valóban a régészeti leletek jelentenek bizonyítékot, mert írott források nem említik a Kelet-Európába szállított kaurit. Ibn Fadlān egyik mondatát próbálták úgy értelmezni, hogy ott kauriról van szó, azonban ez tévesnek bizonyult (ELTER–KOVÁCS 2000, 121–125). A kauri Kelet-Európában sok helyen előfordul a 9–13. századi leletanyagban.²

A kauricsiga fajtái (*Cypriadae*) azokban a tengerekben élnek, ahol a víz hőmérséklete a leghidegebb hónapban sem csökken 18 °C alá. Legnagyobb számban az Indiai- és a Csendes-óceánban találhatók. A kaurit többféleképpen hasznosították, hasznosítják: szerszám, eszköz, ékszer, amulett, talizmán és pénz is lehet(ett) belőle (SCHILDER 1952, 4, 16–23, 30–46; KOVÁCS 1999, 67). Kelet-Európában többnyire sírok mellékleteként kerültek elő. Elsősorban ékszerként és amulettként használták fel őket. A kaurival a termékenység, gyermekáldás és a betegségek, illetve a szemmelverés elleni védekezés képzelete kapcsolódott össze. A csigaház háti, *dorsalis* oldala kígyó fejére emlékeztet, ami a kígyókultusszal kapcsolódott össze a kaurit birtoklók képzetében (KOVÁCS 1999, 67–68). Utólag azt már nehéz megállapítani, hogy pontosan honnan is érkeztek az egyes példányok Kelet-Európába, mivel az Indiai-óceán, a Perzsa-öböl, vagy a Vörös-tenger is szóba jöhet. A kaurik összegyűjtéséről 851-ben már említést tett egy Sulaymān nevű kereskedő, majd al-Bīrūnī 1030 körül szintén írt erről. Ibn Baṭṭūṭa beszámolt a Maldív-szigetek lakóiról, akik szintén gyűjtöttek kaurit és ez csereáru volt náluk (BOGA–PRILESZKY 1964, 292–293; KOVÁCS 1999, 72, 41. jegyz.). Kelet-Európában

алмаз, 'gyémánt' (FASMER I, 71); жемчуг, 'igazgyöngy' (FASMER II, 46); ez utóbbi lehet talán a legkorábbi átvétel a felsoroltak közül, 1146-ban szerepel először orosz forrásban. Más drágakövek közvetlenül görög vagy latin közvetítéssel kerültek az oroszba, de ezek között vannak olyanok, amelyek a görögben és a latinban is átvételek más nyelvekből (például сафир, 'zafir' [FASMER III, 566]; смарагд, 'smaragd' [PREOBRAŽENSKIJ 1914, 334]; яспис, 'jáspis' [a яшма mellett ez egy 'irodalmi' alak {vö. FASMER IV, 566}], топаз, 'topáz' [FASMER III, 77–78]). A növényeket is meg lehet említeni, például a sáfrányt (per. *zafran*, kun *zafran*), gyömbért (per. *gingibil*, kun. *gingibil*) valamint különféle textíliák neveit, amelyeket Indiából (is) exportáltak. Ezeknek a szavaknak a többsége az európai nyelvekben is elterjedt, tehát igazi vándorszavaknak tekinthetők (LIGETI 1981, 42–45; LIGETI 1985, 39–41).

² Például a vjaticsok földjén, a Volga felső folyásánál (ARCIHOVSKIJ 1930, 100); Belarusz nyugati részén (GUREVIČ 1962, 124; idézi: VILINBAHOV 1974, 106); Lettországbán (főleg a 12–13. században) (MUGUREVIČ 1965, 58); a Donyec-vidéken (például MIHEEV 1982, 162); Dmitrovóban (107., 155., 173. katakombasír) (PLETNĚVA 1989, 170); a Don-vidéken (például Majackoje gorogyscse temetője: 85., 88. katakombasír) (FLĚROV 1993, 27); Volgai Bulgáriában és szomszédságában (például Biljár város 8. számú épület, 806. számú gödör); Tyetyusi temetőjében, a Káma-vidéken (I. averinói temető, 10., 13. sír); a borodovói temetőben (4–5. század) (VALEE 1995, 111–112); Tankejevka temetőjében (243., 481., 508. sír); Bolsie Tigani temetőjében (19., 21., 45. sír) (KOVÁCS 1999, 70–71, 36–37. jegyz.); az Észak-Kaukázusban (például Moscsseva Balka temetőjében [8–9. század]) (BORKOPP–IERUSALIMSKAJA 1996, 46, 50, 56 [kép], 57).

feltűnő a Baltikum kauribősége. Van olyan feltételezés, hogy innen vitték kelet felé, a Volga mentén a kereskedők, és így terjedt el a volgai bulgároknál, illetve a Káma-vidéken. Ennek azonban ellentmondanak a korábbra keltezhető Volga-vidéki leletek (VALEEV 1995, 111).

Az Indiából importált áruk közé tartozott a tikfa (*Tectona grandis*). Ibn Faqlān 922-ben azt írta a kazár kagán egyik palotájáról, hogy azt tikfával fedték be (TOGAN 1939, 44, 14 [text], 100 [ford.]; KOVALEVSKIJ 1956, 147). Egyes szerzők, így például Ibn Hurdādbih (BGA VI, 67, 6) és Ibn Rusta (BGA VII, 134, 19; WIET 1955, 150–151) is említenek India nyugati részén egy *Kamkam* nevű királyságot (Rástrákúták királysága, vö. WOJTILLA 1999, 27), amelyről azt mondták, hogy a százds ('tikfa') országa (*bilād al-sāğ*), és innen tikfát exportáltak. A tikfa feltehetően innen került Kazáriába is, Perzsián keresztül (KOVALEVSKIJ 1956, 270–271, 929. jegyz.).

Egyes tárgyak esetében nem tudjuk megállapítani, hogy indiai eredetűek, de nem is zárhatjuk ki ennek lehetőségét. Ilyen tárgy például egy elefántcsontból készült, és elefántot, valamint a rajta ülő embert ábrázoló sakkfigura, amely a Don partján, a cimljanszki téglavárban (Sarkel) került elő, a 9. századi rétegből. Készítésének idejét a 7. századra keltezik és a szogdokkal hozzák kapcsolatba. Hasonló figura ismert a közép-ázsiai Afrasziyájból is, ami arra utal, hogy a sarkeli példány is Közép-Ázsiából származik (PLETNEVA 1996, 43, 153; FLÉROVA 2001, 106–107). Ha maga a faragvány nem is, de alapanyaga, az elefántcsont lehet indiai (esetleg indokínai) eredetű. Az egykori Sarkelből ismert egy elefántcsont fésű is. Készítését a 11. századra teszik, bizánci, vagy bizánci stílusjegyeket követő műhely terméke (FLÉROVA 2001, 43). Külön érdekességnak és ritkaságnak számít egy bronzból készült és aranyozott Buddha szobor, amit a svédországi Helgöben találtak. Feltehetően Kelet-Európából került Skandináviába (HAUSSIG 1988, 41; J. Brøndsted indiai eredetűnek tartotta: BRØNDSTED 1983, 151).

A fűszerek, drágakövek és a tikfa a luxusáruk közé sorolhatók, elsősorban az uralkodó réteg igényeit szolgálták, drága és ritka árunak számítottak. A kauri viszont, úgy tűnik, hogy széles körben ismert volt, a 'köznép' körében is, a Volga, Fekete-tenger és a Baltikum közötti területen.

A Kelet-Európa és India közötti kapcsolat nem korlátozódott egyoldalúan az indiai eredetű importra. A 10. században a Kaukázus vidékéről Indiába is szállított áruk közé tartozott a festőbuzér (festőfű, *Rubia Tinctorum*). Egy kortárs tudós, Ibn Hauqal így írt erről: „Wartān, Barḡa'a vidékén a Bāb al-Abwāb két szigetén, amelyek a kazárok tavának közepén vannak, nő nagy mennyiségben és kitűnő minőségben a festőbuzér, amelyet a kazárok taván át Ğurgān felé szállítva utána teveháton India földje felé irányítanak. Ez a festőbuzér Arrān egész földjén nő, Bāb al-Abwāb-tól kezdve Tifliszig s az ar-Rass folyó környékétől Ğurzān³ vidékéig.” (BGA II/2, 347: *bilād al-Hind*; KMOŠKÓ 2000, 70–71). A festőbuzért textíliák festésére használták. A textiliparnak nagy hagyományai voltak India különböző részein a középkorban is.

³ Kramers kiadásában *Ĥazarān* van, Kmoškó a korábbi kiadást használta és fordításában *Ĝurzān* olvasható. Az utóbbinak van értelme, mert a következő mondatban arról van szó, hogy ez a terület Azerbajdzsán urának fennhatósága alatt áll, Kazária (Etiváros) tehát nem lehet.

A 11. századot (vagy más vélemény szerint a 13. századot) követően jelentek meg a nyomott mintás gyapotkelmék, azelőtt csak a festést alkalmazták (WOJTILLA 1999, 81). Így érthető, hogy nagy mennyiségben volt szükség a különböző festőanyagokra, amelyeket részben külföldről szereztek be. A Gaznevida Emirátusba európai kardok is eljutottak, a ruszok közvetítésével (TOGAN 1936).

A következő adat már későbbi időből való. Kelet-Európából a 14. században lovakat vittek ki Indiába. A híres utazó, Ibn Battúta útibeszámolójában a kelet-európai steppe leírásakor említi a lovakat: „Ezen a vidéken igen sok a ló, értéke ezért csekély. A legpompásabbja is ötven-hatvan dirhem, ez megfelel körülbelül egy dinárnak a mi pénzünkben. Ez a lófajta – amelyet Egyiptomban akadisnek neveznek – egyik megélhetési forrásuk, legalább annyi van náluk belőle, mint nálunk a birkából, ha nem több. Némelyik töröknek ezerszámba van. Az itt megtelepedett lótarató törököknél az a szokás, hogy azokra a kocsikra, amelyeken asszonyaik utaznak, arasznyi filcdarabokat tesznek ölnyi hosszú vékony pálcikákra, és a kocsi külső szögletére erősítik; minden ezer ló után egyet. Láttam olyant is, akinek tíz ilyen jelvénye volt, vagy közel tíz. Ezeket a lovakat Indiába viszik ki, egy-egy karavánban hatezer is van néha, vagy még több, minden kereskedőnek száz-kétszáz körül.” (GIBB 1962, 478–479; magyar fordítása: BOGA–PRILESZKY 1964, 188–189). Azt nem tudjuk, hogy korábban is exportáltak-e innen lovakat Indiába. Mindenesetre az Arany Horda legfontosabb exportcikke ekkoriban a ló volt (VÁSÁRY 1986, 254). A 14. században a két terület között a kereskedelmi kapcsolatokat nyilván elősegítette az is, hogy az Arany Horda kánjai is az iszlámot pártolták, és Indiában is jelentős iszlám állam létezett, a Delhi Szultánátus személyében. Indiában a 9–10. században az iszlám még nem terjedt el jelentős mértékben. Kelet-Európa és India azonban a muszlim kereskedők közvetítésével kapcsolatban állt egymással. Ibn Battúta leírása azért érdekes, mert más forrásokból tudjuk, hogy az Indiába szállított lovak többsége Arábiából vagy Közép-Ázsiából származott (például NILAKANTA SASTRI–SRINIVASACHARI 1973, 305; WOJTILLA 1999, 80). Marco Polo is többször említette a lovak szállítását India különböző részeire. Például: „[...] India felé igen sok lovat visznek hajón; jóformán egyetlen hajó sem indul útnak, hogy a rakomány mellett lovat is ne vigyen.” (*Il Milione*, III. könyv, XXVII, ford. VAJDA 1950, 213). A Ceylon közelében lévő dél-indiai *Mabar* királyság ismertetésekor a lovakra is kitér. Szerinte ide azért kellett annyi lovat behozni, mert a lakosság nem értett a lótenyésztéshez, ezért aztán az elpusztult állatokat pótolni kellett.⁴ A lovak

⁴ „Llovakat nem tenyésztettek; ilyenformán az ország gazdagságának nagy részét lóvásárlásra költi. Rögtön elmondom, miért. Tudnotok kell, hogy Kisz és Hormesz, Dofar, Szoer és Aden kereskedői rengeteg igavonó és más lovat szednek össze és hoznak be ennek a királynak és négy testvérének országába, akik szintén uralkodók. Egy lóért ötszáz seggio aranyat kérnek, ami több mint száz ezüst márkát ér, és rengeteget adnak el ilyen áron. Valóban a király évente több mint kétezer ilyen lovat vásárol, és hasonlóképpen cselekszenek a király testvérei is. Hogy miért van szükségük ennyi lóra, annak az az oka, hogy év végére száz sem marad belőlük, mert mind elhull. Ez a rossz bánásmódra vezethető vissza, mert a nép itt nem tudja ápolni a lovakat; azon kívül nincsenek patkolókovácsaik. A lókereskedők

értékét jelzi, hogy a tveri kereskedő, Afanaszij Nyikityin egyetlen lovát Dzsunir kánja elvette tőle, de később azután visszaadta. Az orosz kereskedő ezután eladta a lovat (*Afanaszij Nyikityin utazása három tengeren túlra*. Ford. Iglói E., lásd IGLÓI–MISLEY 1979, 143, 147). Az Arany Horda és a Delhi Szultánátus közötti kereskedelmi kapcsolatokat bizonyítják a Volga mellett, Szaráj város területén előkerült indiai (Delhi Szultánátusból származó) pénzérmék (például ANTONOVA–BONGARD–LEVIN–KOTOVSZKIJ 1981, 167–168; FJODOROV–DAVIDOV 1983, 95). A 14–15. században az indiai árukat főleg perzsa kereskedők szállították Kelet-Európába, az Arany Hordába, vagy az orosz fejedelemségekbe. A 15. századból ismerünk egy *Резенхозя* (Redzsep Hodzsa) és egy *Абун* (Habibi?) nevű kereskedőt, akik Jurij Galickij fejedelmnek kölcsönt adtak, amit ő a Horda néhány befolyásos emberének a megvesztegetésére költött. A külföldi kereskedők és az orosz fejedelmek közötti ügyleteket írásba is foglalták (TIHOMIROV 1999, 115–116). Fennmaradt egy részletes, perzsa nyelvű feljegyzés egy dél-nyugat iráni, sirázi kereskedő utazásáról 1438-ból. Ez azért is figyelemre méltó, mert a kereskedő Szarájba utazott, és pontosan ismerjük, hogy mit, mennyiért adott el és vásárolt. Hoğa Šams ad-dīn Moḥammad 1438 június 24-én indult el Sirázból 30 000 dinár értékű áruval, amit egy 20 tevéből álló karaván szállított. Maga az árukészlet 14 teverakományt tett ki, a fennmaradó 6 tevé az ivóvizet, élelmiszert és egyéb kellékeket vitték. Az áruk a következők voltak: igazgyöngy, ámbra, aloé, szantál, bors, gyömbér, szerecsendió, szegfűszeg, 'brazil'-fa, indigó. Szarájban az árukat átlagosan 50 %-os haszonnal adta el. Amit vásárolt, az is figyelemre méltó: nyersselyem, mintás selyemszövet, atlasz, 'orosz vászon', posztó. Ezeken később 300–400 %-os haszonnal adott túl Herátban (a legkevesebb hasznot az európai posztó eladásával érte el, ez 'csak' 66,6 %-os volt [ZAHODER 1967, 166–167]). A felsorolásban szereplő, Szarájba vitt áruk többsége indiai (esetleg indonéziai, indokínai) eredetű volt. India és az Arab-félsziget, illetve Perzsia között jelentős volt a kereskedelem (Kína felé szintén), az indiai áruk nagyobb tömegben kerültek Perzsiába, és innen tovább, például az Arany Horda területére, Kelet-Európába. Érdekes az 'orosz vászon' (*katān-i-rūs*) említése. Al-'Umarī (1301–1349) szintén említi az orosz földről Indiába exportált vászonszövetet (ZAHODER 1967, 170). Oroszországból is indultak kereskedők keletre. Afanaszij Nyikityin tveri kereskedő 1471 körül Indiába is eljutott, és ott körülbelül 2–3 évet töltött a különböző királyságokban. Útibeszámolója fennmaradt, és fontos forrás a korabeli Indiáról. Kereskedéssel azonban nem foglalkozott, mivel már korábban, a Kaszpi-tengernél kirabolták a karavánt, amelyben ő is utazott. Indiában a saját lovát adta el, amiről fentebb már volt szó (például Lur'e, Ja. S.: *Afanaszij Nikitin*: LIHAČEV 1988, 81–88; *Afanaszij Nyikityin utazása három tengeren túlra*. Ford. Iglói E., lásd IGLÓI–MISLEY 1979, 140–152). A források arra utalnak, hogy

nemcsak hogy nem hoznak be patkolókovácsokat, de meg is akadályozzák, hogy azok ide jöjjenek, nehogy a behozott lovak száma csökkenjen, ami által nagy nyereségtől esnének el. A lovakat tengeri úton hajón hozzák." (*Il Milione*, III. könyv, XVII, ford. VAJDA 1950, 198). Ez a leírás azonban nem lehet érvényes egész Indiára. Egyes területeken foglalkoztak lótenyésztéssel (Nágaur, Számána, Bhatinda, Dípálpur), bár az import lovak értéke nagyobb volt (WOJTILLA 1999, 80).

a mongol hódítást követően, a 14–15. században megélénkültek a kereskedelmi kapcsolatok Kelet-Európa és India között.

A középkori Kelet-Európa és India közötti kereskedelem két, egymástól eltérő fejlettségű és kultúrájú terület kapcsolataként jellemezhető. Sajátossága ennek a viszonynak, hogy a két terület egymástól földrajzilag távol volt, így közvetve voltak csak kapcsolatban. Az indiai civilizáció kulturális, vallási hatása nem vált érzékelhetővé Kelet-Európában, és a kereskedelmi kapcsolatokhoz nem társultak politikai kapcsolatok sem (ellentétben a kelet-európai államok és közvetlen szomszédaik viszonyával, mint a kazár–arab, kazár–hvárezmi, vagy kazár–bizánci kapcsolatok, de a besenyő–bizánci kapcsolatokat is lehetne említeni).

Az iszlám előtti időben az áruk a Szászánida Birodalmon és a Bizánci Birodalmon keresztül értek Kelet-Európába. Az iszlám kelet felé történő terjeszkedése a 8. században változást hozott a Kelet-Európa és India közötti kapcsolatban. Később az iszlám indiai (Delhi Szultánátus) és kelet-európai térhódítása (főleg 1313-tól, Özbek kán uralkodásától kezdve) még jobban elősegítette a kereskedelmi kapcsolatokat; ez főleg a 14–15. századra jellemző.

Indiából, vagy a környékéről (Indiai-óceán, Perzsa-öböl partvidéke) olyan árukat szállítottak Kelet-Európába, amelyek ott egyáltalán nem voltak beszerezhetők: fűszereket, drágaköveket, kaurit, tikfát, indigót, illatszereket, bizonyos textíliákat, esetleg elefántcsontot. A Kelet-Európából Indiába vitt termékek egy része (festőbuzér, lovak) nem voltak elérhetetlenek Indiában, vagy a közelebbi területen, ebben az esetben azonban feltehetően a nagyobb mértékű szükséglet miatt kellett távoli területről is beszerezni egyes árukat. Más áruk a jó minőségük, vagy egyszerűen csak érdekességük miatt keltettek érdeklődést Indiában és a szomszédos területeken.

A kereskedők közül a 9. században a zsidó ráhdánitákat ismerjük konkrétan, de valószínűleg már ebben az időben a muszlim kereskedők is szerepet játszottak a Kelet-Európa és India közötti kereskedelemben. A mongol korban szintén a muszlim, főleg perzsa kereskedőké volt a főszerep, de a korszak végén már orosz kereskedőt is ismerünk, aki eljutott Indiába.

IRODALOM

- ANTONOVA–BONGARD-LEVIN–KOTOVSZKIJ 1981 = Antonova, K. A.–Bongard-Levin, G. M.–Kotovszkij, G. G.: *India története*. Budapest 1981.
- ARCHIOVSKIJ 1930 = Archiovskij, A. V.: *Kurgany vjatičej*. Moskva 1930.
- BGA II/2 = *Opus geographicum auctore Ibn Haukal*. Bibliotheca Geographorum Arabicorum. II/2. Ed.: J. H. Kramers. Lugduni Batavorum 1939.
- BGA VI = *Kitāb al-Masālik wa'l-Mamālik auctore Abu'l-Kāsim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordādhbeh et excerpta e Kitāb al-Kharādj auctore Kodāma ibn Dja'far*. Bibliotheca Geographorum Arabicorum. VI. Ed.: M. J. de Goeje. Lugduni Batavorum 1889.
- BGA VII = *Kitāb al-'alaq an-nafisa auctore Abū Alī Ahmed ibn Omar ibn Rosteh et Kitāb al-boldān auctore Ahmed ibn abī Jaqūb ibn Wādih al-Kātib al-Jaqūbī*. Bibliotheca Geographorum Arabicorum. VII. Ed.: M. J. de Goeje. Lugduni Batavorum 1892.

- BOGA–PRILESZKY 1964 = *Ibn Battúta zarándokútja és vándorlásai*. Vál., ford.: Boga I.–Prileszky Cs. [Bev.: Germanus Gy.] Budapest 1964.
- BORKOPP–IERUSALIMSKAJA 1996 = Borkopp, B.–Ierusalimskaja, A.: *Von China nach Byzanz. Frühmittelalterliche Seiden aus der Staatlichen Ermitage Sankt Petersburg*. München 1996.
- BOULNOIS 1972 = Boulnois, L.: *A Selyemút*. Budapest 1972.
- BRØNDSTED 1983 = Brøndsted, J.: *A vikingek*. Budapest 1983.
- CC = *Codex Cumanicus*. Ed. c. G. Kuun. Budapest 1880 [reprint: Budapest 1981, előszó lásd LIGETI 1981].
- ELTER–KOVÁCS 2000 = Elter I.–Kovács L.: *Ibn Fadlān feltételezett kauricsiga-adatáról*. *Archaeologiai Értesítő* 125 (1998–2000), 121–125.
- FASMER I–IV = Fasmer, M.: *Étimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. Per. O. N. Trubačev. Moskva 1964–1974.
- FJODOROV–DAVIDOV 1983 = Fjodorov-Davidov, G. A.: *Az Aranyhorda földjén*. [Ford.: Ágh A. Utószó: Fodor I.] Budapest 1983.
- FLÉROV 1993 = Flérov, V. S.: *Pogrebal'nye obrjady na severe hazarskogo kaganata (majackij mogil'nik)*. Voronež 1993.
- FLÉROVA 2001 = Flérova, V. E.: *Reznaja kost' jugo-vostoka Evropy 9–12 veka*. Sankt Peterburg 2001.
- GIBB 1962 = *The Travels of Ibn Battūta. A. D. 1325–1354*. Transl., notes by H. A. R. Gibb. Cambridge 1962.
- GUREVIČ 1962 = Gurevič, F. D.: *Drevnosti belorusskogo Poneman'ja*. Moskva 1962.
- HAUSSIG 1988 = Haussig, H.-W.: *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in islamischer Zeit*. Darmstadt 1988.
- IGLÓI–MISLEY 1979 = Iglói E.–Misley P.: *Régi orosz széppróza*. Budapest 1979².
- IRMISCHER 1984 = Irmischer, J.: *Vizantija i Indija. Vizantijskij Vremennik* 45 (1984), 66–71.
- KMOSKÓ 1997 = Kmoskó M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1*. Szerk.: Zimonyi I. Budapest 1997.
- KMOSKÓ 2000 = Kmoskó M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2*. Szerk.: Zimonyi I. Budapest 2000.
- KOVÁCS 1999 = Kovács L.: *Volt-e a honfoglaló magyaroknak kauricsigapénzük? Századok* 133 (1999), 63–84.
- KOVALEVSKIJ 1956 = Kovalevskij, A. P.: *Kniga Ibn Fadlana o ego putešestvii na Volgu v 921–922 gg*. Har'kov 1956.
- LEWICKI 1969 = Lewicki, T.: *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny. 2/1*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- LIGETI 1981 = Ligeti, L.: *Prolegomena to the Codex Cumanicus*. In: CC. [Budapest Oriental Reprints ser. B 1.] Budapest 1981, 1–54.
- LIGETI 1985 = Ligeti L.: *A Codex Cumanicus mai kérdései*. Budapest 1985.
- LIGETI 1986 = Ligeti L.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest 1986.
- LIHAČEV 1988 = *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi. 2/1*. Red.: D. S. Lihačev. Leningrad 1988.
- LITAVRIN–NOVOSELCEV 1991 = Litavrin, G. G.–Novoselcev, A. P.: *Konstantin Bagryanorodnyj: Ob upravlenii imperiej*. Tekst, perevod, kommentarii. Moskva 1991².
- MIHEEV 1982 = Miheev, V. K.: *Kon'kovye podveski iz mogil'nika Suhaja Gomol'sha. Sovjetskaja Arheologija* 1982: 2, 156–167.
- MORAVCSIK 1950 = Moravcsik Gy.: *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. Budapest 1950 [új kiadás: Budapest 2003², bev.: Olajos T.].

- MUGUREVIČ 1965 = Mugurevič, E.: *Vostočnaja Latvija i sosednie zemli v 10–13 vv.* Riga 1965.
- NILAKANTA SASTRI–SRINIVASACHARI 1973 = Nilakanta Sastri, N. A. – Srinivasachari, G.: *Advanced History of India*. Bombay–Calcutta–New Delhi–Madras–Bangalore 1973³.
- NOONAN 1997 = Noonan, Th. S.: The Khazar economy. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 9 (1995–1997), 253–318.
- PIGULEWSKAJA 1969 = Pigulewszka, N.: *Byzanz auf den Wegen nach Indien*. Amsterdam–Berlin 1969.
- PLETNĚVA 1989 = Pletněva, S. A.: *Na slavjano-hazarskom pogranič'e. Dmitrievskij arheologičeskij kompleks*. Moskva 1989.
- PLETNĚVA 1996 = Pletněva, S. A.: *Sarkel i sëlkovyj put'*. Voronež 1996.
- PREOBRAŽENSKIJ 1914 = Preobraženskij, A.: *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. II. Moskva 1914.
- RYBAKOV 1948 = Rybakov, B. A.: Torgovlja i torgovye puti. In: *Istorija kul'tury drevnej Rusi. Domongol'skij period. I. Material'naja kul'tura*. Red.: N. N. Voronin–M. K. Karger–M. A. Tihanova. Moskva–Leningrad 1948, 315–369.
- SCHEIBER 1969 = Scheiber S.: *Héber kódexmaradványok magyarországi kötetáblákon. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája*. Budapest 1969.
- SCHILDER 1952 = Schilder, M.: *Die Kaurischnecke*. Leipzig 1952.
- TIHOMIROV 1999 = Tihomirov, M.: Drevnjaja Moskva 12–15 vv. In: *Srednevekovaja Rossija na meždunarodnyh putjah 14–15 vv.* Red.: S. Šmidt. Moskva 1999.
- TOGAN 1936 = Togan, A. Z. V.: Die Schwerter der Germanen nach arabischen Berichten des 9–11. Jahrhunderts. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 90 (1936), 19–37.
- TOGAN 1939 = Togan, A. Z. V.: *Ibn Faḍlān's Reisebericht*. Leipzig 1939.
- VAJDA 1950 = *Marco Polo utazásai*. Ford.: Vajda E. Budapest 1950.
- VALEEV 1995 = Valeev, R. M.: *Volžskaja Bulgarija: torgovlja i denezno-vesovye sistemy 9–načalo 13 vekov*. Kazan' 1995.
- VÁSÁRY 1986 = Vásáry I.: *Az Arany Horda*. Budapest 1986.
- VILINBAHOV 1974 = Vilinbahov, V. B.: Rannesrednekovyj put' iz Baltiki v Kaspij. *Slavia Antiqua* 21 (1974), 83–110.
- WIET 1955 = Ibn Rusteh: *Les atours précieux*. Trad.: G. Wiet. Le Caire 1955.
- WOJTILLA 1999 = Wojtilla Gy.: *A középkori India története*. Szeged 1999.
- ZAHODER 1967 = Zahoder, B. N.: Širazskij kupec na Povolž'e v 1438 g. In: Zahoder, B. N.: *Kaspijskij svod svedenij o Vostočnoj Evrope. II*. Moskva 1967, 166–172.